

תוכן העניינים

ט	תודות
1	מבוא
11	פרק א: איסורים, ספקות ומחיר הטעות
33	פרק ב: אי־ודאות ומרחב השוק; רוב, כיתתיות ואשמה
77	פרק ג: ספק טומאה: בין הקפדה להבדלה
107	פרק ד: יוחסין, ספקות וגבולות הקהילה
150	פרק ה: ממונות: חזקה, ראיה וספק
185	פרק ו: ספק ועמימות
219	סיכום
227	מפתח השמות והעניינים
245	מפתח המקורות

מבוא

ה עיסוק בספקות מלווה את המשנה בכל תחומי ההלכה, מטהרות וקודשים, ליוחסין ואישות, ועד לדיני ממונות ולאיסורי אכילה, ובתחומים המגוונים הללו החכמים מוכוננים שדה שלם של הוראות הנוגע לאופן שבו יש לנהוג במצבי אי־ודאות. הדיונים המסועפים בספקות מופיעים לראשונה בתולדות ההלכה בספרות התנאים, והמעייין בכל החומר המשפטי המצוי בידינו מחוץ לעולמם של החכמים – בספרים החיצוניים, במגילות מדבר יהודה, בכתבי פילון ויוסף בן מתתיהו, לא ימצא הוראות או דיונים הנוגעים למצבי אי־ודאות. החוק המקראי עצמו אינו משמש תקדים של ממש להופעת הספק בספרות חז"ל. אומנם מצויים במקרא פתרונות מקומיים לאי־ודאות באמצעות הנבואה, האורים והתומים ואותות אחרים, אולם הוראות חקוקות המורות כיצד יש לנהוג במצבי ספק הן נדירות ביותר. הוראות מעין אלה מופיעות במקרא במספר מועט של פרשות, כדוגמת פרשת קורבן האשם על החטא שלא נודע (ויקרא ו, א-ז), פרשת הבעל המקנא לאשתו (במדבר ה, יא-לא) ופרשת החלל שנמצא מוטל ולא ידוע מי הרגו (דברים כא, א-ט), ופרשות אלה העוסקות במקרים מסוימים מאוד אינן מספקות הכוונה רחבה למצבי אי־ודאות.¹ הספק כתחום הלכתי משפטי ענף ורחב נולד בספרות

1 חשוב לציין שפרשת סוטה עצמה אינה יוצרת הוראה מובהקת להתנהלות במצב אי־ודאות. היא מפקידה את ההכרעה למשפט האל. נראה שבמקרא המשפט האלוהי הוא הליך מוכר להכרעת ספקות כפי שעולה מהפסוקים בספר שמות: "אם לא ימצא הגנב ונקרב בעל הבית אל האלהים, אם לא שלח ידו במלאכת רעהו. על כל דבר פשע על שור על חמור על שה על שלמה על כל אבדה אשר יאמר כי הוא זה עד האלהים יבוא דבר שניהם, אשר ירשיען אלהים ישלם שנים לרעהו" (שמות כב, ז-ח). כמו כן, החושן שהוא אמצעי לגילוי נעלמות, מכונה במקרא "חושן המשפט". החכמים פירשו את המילה "אלהים" כמתייחסת

התנאים, והמבנים המורכבים והסבוכים של מצבי אי־ודאות בספרות חז"ל הצומחים מהעיסוק הקדחתני של החכמים בשאלות מעין אלה, הם בבחינת הררים התלויים בשערה ביחסם למקורות המקראיים. הופעת העניין הייחודי בספקות בעולמם של החכמים אומרת אפוא דרשני. מה ניתן ללמוד מעצם העיסוק הנרחב והמקיף בשאלות הללו, וכמו כן, מהם העקרונות המנחים את ההוראות הנוגעות להתנהגות במצבי אי־ודאות, והאם ניתן להסיק מהם עמדות שונות ביחס לתפיסת ההלכה בכללה. לעמידה מול אי־ודאות יש שני מובנים שונים. המובן האחד קשור באי־ודאות הנוגעת להערכת המציאות. כך לדוגמה ספק יכול להתעורר במקרה של נפילת גל אבנים בשבת, בלא שנודע אם גל האבנים קבר תחתיו בני אדם, ובמקרה שהיו שם בני אדם, אם מישוהו מהם נותר בחיים. אי־ודאות זאת הופכת לשאלה הלכתית משום שפינוי אבני מפולת אסור בשבת, אולם הצלת חיים דוחה את השבת. כיצד אם כך יש לפעול אל מול

לדיינים — "ונקרב בעל הבית אל האלהים" — שומע אני לשאול באורים ותומים, תלמוד לומר 'אשר ירשיעון אלהים', לא אמרתי אלא אלהים שהם מרשיעין" (מכילתא דר', מסכתא דנויקין, פרשה טו). ובהמשך אותה פרשה המכילתא דורשת מהפסוק את הצורך בשלושה דיינים מכך שהפסוק מזכיר שלוש פעמים את הביטוי "אלהים". אותה עמדה ננקטה בידי המתרגמים "אלהים"–"דיינים". אולם נראה שפירוש זה המתנגד להליך של המשפט האלוהי כמברר את הספק, נוגד את הפשט המקראי. בספרות התנאים ואחריה קיימת נטייה מובהקת להימנעות משימוש במשפט אלוהי הכולל צורות שונות מגיות לשם בירור ספקות משפטיים. ישי רוזן־צבי הראה שבמשנה טקס הסוטה מעוצב כך שהוא מבטל את אופיו כבדיקה של הספק, והוא מתגבש כטקס ענישה; על כך ראו ישי רוזן־צבי, הטקס שלא היה: מקדש, מדרש ומגדר במסכת סוטה (ירושלים: הוצאת מאגנס, תשס"ח), עמ' 119–123, 165–168. הנטייה הרווחת השוללת את הפנייה למשפט אלוהי כבדיקה מחדל לספקות בין בעלי דין ובמשפט בספרות החכמים, היא בין היתר גורם המסביר מדוע צומחות בספרות החכמים הוראות למצבי ספק. חיה הלברשטם בספרה *Law and Truth in Biblical and Rabbinic Literature* (Bloomington: Indiana University Press, 2010) פיתחה את הטענה שהודאות המקראית מוחלפת באי־ודאות בספרות חז"ל בגלל היעדר נוכחותו של האל בתהליך המשפטי. על שאלת מקומו של המשפט האלוהי בצורותיו השונות בהקשרי משפט ובהקשרים אחרים בספרות חז"ל ראו את ספרו של שרגא בר־און, הטלת גורלות אלוהים ואדם מן המקרא ועד שלהי הרנסנס (רמת גן: הוצאת בר־אילן, תש"פ).

אי־ודאות זאת: האם מן הספק מותר יהיה לפנות את המפולת או לא? ואם אכן ספק פיקוח נפש דוחה את השבת, כפי שנקבע הלכה למעשה, כיצד יש לפעול במקרים שבהם ההסתברות לקיומם של שורדים חיים היא נמוכה ולעתים מזערית? מצב העניינים בעולם לעתים רבות אינו ידוע, אולם לא כל אי־ודאות מעמידה אתגר משפטי או הלכתי. המיזוג של איסורי שבת מחד גיסא והחובה להציל נפש מאידך גיסא, המלווה בספק הנוגע למצבם של אלה שנקברו במפולת, הוא זה שהופך את האי־ודאות על אודות המציאות לשאלה הלכתית הדורשת מענה. המובן השני של אי־ודאות אינו מופנה להערכת המציאות אלא הוא נוגע להוראה שיש להפעיל ביחס אליה. במצבים כאלה המציאות מופרת פחות או יותר, והספק ממוקד בשאלה כיצד יש לנהוג מול מציאות כזאת. ספקות מעין אלה הם רחבים מני ים במשנה, בתוספתא ובמדרשי ההלכה, והם נובעים מעצם הופעת המחלוקת בספרות הזאת. כך לדוגמה המשנה הראשונה מציגה ויכוח בין החכמים עד מתי קוראים את שמע בערבית. במקרה זה ידוע שיש לקרוא את שמע, והשעה בערב גם היא ידועה. חילוקי הדעות היוצרים ספק נוגעים לשאלה אם בשעה ידועה עבר זמנה של קריאת שמע או עדיין ניתן לקרוא את שמע (היינו יכולים לדמות מקרה שבו מה שלא ידוע הוא מהי השעה, אם למשל כבר עבר חצות הלילה או לא). החיבור הזה יתמקד באי־ודאות מן הסוג הראשון, זאת הנוגעת להתמודדות עם מצבים שבהם קיימת אי־ודאות ביחס למציאות, אותם מצבים שבהם לא ידוע מה אירע בעבר או מהו המצב העכשווי או מה יתרחש בעתיד.² אולם

2 שאלת ההתמודדות עם אי־ודאות הינה ענף רחב של תורות החלטה ופסיכולוגיה התנהגותית, העוסקות בשאלה מהו הפתרון הרציונלי להתמודדות מול אי־ודאות וסיכונים, וכמו כן כיצד בני אדם נוטים להחליט בתנאים הללו וכיצד הם נוטים להעריך הסתברויות שונות ולהעריך סיכונים. ספרה של Lara Buchak, *Rationality and Risk* (Oxford: Oxford University Press, 2013) ניתוח זהיר של החלופות השונות עם הגנה מעניינת על האופן שבו בני אדם נוטים להכריע במצבים הללו. בעוד תורת החלטה עוסקת בשאלה מהם הכללים שצריכים להנחות החלטה רציונלית, השאלה הקרובה יותר לשאלה שבה הספר הזה עוסק היא נורמטיבית ביסודה. דהיינו כיצד ראוי או נכון לפעול בתנאים של אי־ודאות כשהשאלה אינה מתמקדת ברציונליות של החלטה במונחים של

חשוב לציין שהיות שספרות חז"ל עתירה במחלוקות, אנו נעמוד בפני לא מעט מחלוקות הנוגעות להוראות כיצד יש לנהוג במצבי ספק וכיצד מתמודדים עם אי־ודאות. את העיסוק הענף בספקות על אודות מצב העניינים בעולם, מלווה אפוא רובד של ספקות מסדר שני, דהיינו חילוקי דעות, לעתים מהותיים, כיצד יש להתנהג במצבי אי־ודאות. בירורן של מחלוקות מעין אלה יהיה ציר מרכזי של החיבור, אולם רק באותם הקשרים שהמחלוקות הללו נוגעות לאי־ודאות בהערכת המציאות. להתמודדות עם ספקות עובדתיים ישנם שני הקשרים שונים שמן הראוי להבחין ביניהם, והבהרת השוני הקיים בין שני ההקשרים תחדד אפוא את מוקד הדיון בספר. ההקשר הראשון בהתמודדות עם ספקות עובדתיים נוגע למאמץ להשיג תפיסה נכוחה יותר של המציאות, תוך

עלות מול תועלת. נושא זה של אי־ודאות ביחס לפעולה הראויה נידון בספרות פילוסופית באתיקה בהקשרן של שתי שאלות שונות. השאלה הראשונה היא כיצד פועלים בתנאים של אי־ודאות ביחס לעקרונות שלפיהם עלינו לפעול. בהתלבטות מעין זאת המציאות ידועה לנו אולם האי־ודאות נוגעת לעקרונות שלאורם יש לפעול. נקודת המוצא הרחבה לדיון בספרות הפילוסופית היא ספרו של Ted Lockhart, *Moral Uncertainty and its Consequences* (Oxford: Oxford University Press, 2000). ספר זה כאמור מתמקד באי־ודאות הנוגעת לנורמות הראויה. השאלה השנייה, כיצד ראוי לנהוג מבחינה מוסרית בתנאים של אי־ודאות ביחס לעובדות ולא רק ביחס לנורמות נידונה בהרחבה בספריו של Michael Zimmerman, *Living with Uncertainty: The Moral Significance of Ignorance* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000) וכן *Univeristy Press, 2000* אחת השאלות העולות בספרות הפילוסופית באתיקה היא עד כמה המודלים של תורות החלטה רציונליות יכולים להשליך אור על הדיון המוסרי בשאלה. בין היתר שאלה זאת תלויה בתפיסה האתית הרחבה יותר, מתוך הנחה שתורות אתיות תוצאתניות יוכלו להתמודד עם אי־ודאות עובדתית באמצעות הבאה בחשבון של משקל התוצאות האפשריות, בעוד תורות אתיות דה־אונטולוגיות יתקשו בכך. על כך ראו לדוגמה Frank Jackson and Michael Smith, "Absolutists Moral Theories and Uncertainty" *Journal of Philosophy* 103 (2006) pp. 267–283 למאמר זה Ron Abodi, Adi Borer and David Enoch, "Deontology Individualism and Uncertainty" *Jornal of Philosophy* 105 (2008), pp. 252–279.

קביעה של הליכי בירור שיאפשרו, ולו באופן חלקי, לפזר חלק מן הערפל ולהגיע אל העובדות כפי שהן ככל שניתן. שדה שלם של חוק מוקדם למאמץ זה בהתקנתם של דיני ראיות המכוונים לגילוי האמת העובדתית, תוך טיפול בשאלות כדוגמת מהי מידת האמינות של הפללה עצמית, ומהם ההליכים המוצלחים ביותר לבדיקה של ראיות. בספרות התנאית מצויות הוראות רבות מעין אלה המכוונות להבטיח בירור של המציאות העובדתית והמוקדשות בין היתר לברירה של עדים אמינים ולקביעת סדרי דיון מפורטים לבדיקות וחקירות שלהם.³

ההקשר השני של התמודדות עם ספקות עובדתיים אינו מכוון לניסיון לחלץ מידע נוסף ומוצלח יותר כדי לצמצם את האי־ודאות. בהקשר השני הזה מתייחסים למידת המידע הנתון כעניין סגור, וההתמקדות עוברת לשאלה כיצד יש לנהוג בהינתן האי־ודאות. מלחמה לדוגמה, המאופיינת בתוהו ובוהו שלה, היא זירה טרגית להתמודדות עם שאלות מעין אלה. האם מותר לחיילים לפגוע במטרה גם כשאין בידיהם ודאות שהיא אכן מטרה צבאית? האם ההסתברות המתירה פגיעה במטרה צריכה להיות לפחות מעל ל-50%, ואם לא, האם ההסתברות צריכה להיות גדולה יותר או קטנה יותר? כמו כן מהי הזיקה בין סף ההסתברות הנצרך לפגיעה במטרה למידת הסיכון האפשרי הנוצר במקרה שאכן מדובר במטרה צבאית. ייתכן לדוגמה שככל שרמת הסיכון האפשרי גדולה יותר, סף הוודאות הנצרך לפגיעה במטרה יפחת. מה שמוטל על הכף במלחמה הוא שאלות של חיים ומוות, ונוכחותו הכמעט קבועה של ערפל הקרב הופכת את ההתמודדות עם שאלות אלה להכרחית כמעט בכל פעולה צבאית.⁴

3 ספרה של חיה הלברשטם *Law and Truth in Biblical Rabbinic Literature* (Bloomington: Indiana University Press, 2010) עוסק בהרחבה בניתוח של אופנים שונים של בירור מציאות בהלכה של החכמים.

4 דיון רחב ומקיף בשאלה זאת על צדדיה המוסריים והמשפטיים מתוך ניסיון לקבוע סף של ודאות לפגיעה במטרות במלחמה בתנאים של אי־ודאות ראו Adil Ahmad Haque, "Killing in the Fog of War", *Southern California Law Review* 86 (2012) pp. 63–116. דיון נוסף בשאלה המערער על קביעה של סף ודאות יציב מתוך ניסיון לשלב מערכת של איזונים הקשורה לחשיבותה ומשקלה של המטרה ראו Seth Lazar, "In Dubious Battle:

בתחום המשפטי, התמודדות מעין זאת עם אי־ודאות מתבטאת בשאלות כדוגמת מהו רף הודאות הנצרך לשם הפללה של נאשם, או על מי מבין שני צדדי הוויכוח המשפטי מוטלת חובת הראיה במקרה של אי־ודאות עובדתית בדיני ממונות. בעניין הרחב שלהם ביצירה של כללים המנחים את ההתמודדות עם אי־ודאות בתי המדרש של החכמים העלו שאלות כדוגמת: האם מותר לאכול בשר שנקנה בשוק שההסתברות להיותו כשר היא 51% בלבד? מהו מעמדו של תינוק נטוש שלא ידוע מי הם הוריו? והאם מוצדק להרוג מטעמים של הגנה עצמית כאשר קיימת אי־ודאות בכל הנוגע למידת קיומו של איום? הדיון בספר זה יתמקד בעיקר בהקשר השני של ההתמודדות עם אי־ודאות, ולפיכך לא אעסוק בניחות של הכללים ההלכתיים המכוונים לגילוי האמת העובדתית כדוגמת דיני עדות, אלא בעיקר אתיחס לתחום הגדול של הוראות המכוונות להנחות התנהגות בתנאים של אי־ודאות.

כפי שניווכח לדעת, הלכות ספקות הן מהנושאים הטכניים המורכבים והקשים ביותר בספרות התנאים, אולם הסבך הזה של מחלוקות וכללים מכוון בתשתיתו על ידי מגמות דתיות, מוסריות וחברתיות רחבות. מן הראוי בשלב הזה של המבוא להזכיר שתיים מהמגמות הללו שיזכו לבריור רחב בהמשך הספר. בקביעה של סף הראיה הנצרך לפעולה, השאלה המרכזית המכוונת קביעה כזאת היא המשקל הניתן למחיר הטעות. לדוגמה, כאשר מערכת משפט קובעת שלצורך הפללה של נאשם יש להשיג סף של ראיות שהוא מעבר לספק סביר, המניע המכוון קביעה של סף ראיות גבוה שכזה הוא החרדה מהאפשרות של טעות שבעטייה ייענש אדם חף מפשע. בדיקה יסודית של המנעד הרחב של כללי הספק השונים בספרות התנאית מאפשרת לנו לפיכך להבין את הרבדים העמוקים של העמדות הערכיות המשקפות את המשקל המיוחס לאפשרויות של טעויות שונות. תובנה זאת תופיע בצורה בהירה בניחות של המרחב המגוון של סף ראיה משתנה בהקשרים משתנים. בנוסף לכך,

בחינה של הוראת הספק פותחת צוהר רחב להבנה של העמדה החברתית והרגישות הדתית של הספרות התנאית במיוחד ביחס לברירת המחדל הכיתתית. כיתתיות היא אופן של קיום קהילתי שבו נוצרת סביבה שלמה וסגורה שמטרתה בין היתר למעט ככל היותר את החיכוך עם אי־ודאות. כך לדוגמה, בתודעה כיתתית, בשר הנמכר בשוק ולא ידוע מה מקורו יהיה אסור באכילה גם אם ישנה הסתברות גבוהה שהבשר כשר, משום שיש לקנות בשר רק מאותם נאמנים חברי הקהילה החיים במרחב כולל ומובדל. בניחוח של כללי האי־ודאות בספרות התנאים יתבהר שכללים אלה אינם מכוונים להימנע מאי־ודאות אלא לשכון בליבה של האי־ודאות, מתוך דחייה של האפשרות הכיתתית.

עצם עלייתו של הספק כתופעה מרכזית בספרות חז"ל, תופעה הכוללת בין היתר יצירה מדומיינת של מצבי ספק שהחיים עצמם אינם מזמנים באופן תדיר, מעוררת את השאלה הרחבה, אם יש מאפיין מיוחד לשיח ההלכתי שנוצר במשנה המזמן את עליית העיסוק בספק, ובמה משרתים מצבי ספק והעיסוק בהם את תפיסת ההלכה בכללה. אולם מעבר למבט הרחב על הספק באשר הוא, ההיגיון הפנימי של תחומי הספק השונים וסוג השאלות שאי־ודאות מעלה בהקשרם הוא ייחודי לכל תחום ותחום. ספקות הנוגעים לתחום האיסור, שבהם יתמקדו הפרקים הראשון והשני של החיבור, מעמידים שאלות מובחנות וייחודיות הכוללות יראת חטא ואשמת ספקות. הוראות למצבי ספק באיסורים קשורות גם כן למעמדו של האובייקט האסור המוטל בספק כגורם רעיל ומסוכן, או לחלופין כגורם שההלכה מגדירה ומכוננת את מעמדו לאיסור או להתיר. אי־ודאות בתחום הטהרה והטומאה, שבו יעסוק הפרק השלישי של החיבור, נוגעת בשאלות של אפשרויות המגע, התנועה והמיקום במרחב, והיא נושאת ממד ייחודי הכרוך באופי המתנייד של הטומאה מאדם לאדם ומאובייקט לאובייקט. לעומת זאת, ספקות ביוחסין שבהם יעסוק הפרק הרביעי של החיבור, מולידים שאלות החודרות למרקם החיים המשותף והבסיסי ביותר. אי־ודאות בכל הנוגע ליוחסין עלולה לערער את האפשרות של קשרי חיתון בין קהילות שלעתים עשויות למצוא את עצמן במצב שבו אין ביניהן הסכמה על הליכי נישואין וגירושין וממילא אפשרות הנישואין

ביניהן עומדת למבחן הלכתי נוקב. למרות האופי הייחודי של כל אחד מהנושאים הללו, הוראות הספק של הספרות התנאית באיסורים, בטהרות ובייחוסין, שיידונו בארבעה הפרקים הראשונים של החיבור, מאופיינות ברגישות משותפת הנוגעת למעמדם של האסור, הטמא והפסול, ובמידת הסיכון הקשורה בטעות ביחס אליהם. כמו כן, המשותף להתמודדות עם אי־ודאות בתחומים הללו נובע מהאופן שבו ההוראות השונות בספרות התנאים ביחס לאיסור, לטומאה ולייחוסין, מעוצבות אל מול חלופה כיתתית החותרת ליצירת מרחבים סגורים ומספיקים לעצמם המקטינים ככל שניתן את החיים בליבו של הספק. הפרק החמישי של החיבור העוסק בספקות בממונות עובר לתחום שונה לחלוטין העומד בפני עצמו, והמתמקד בנטל הראיה וזכויות בעלות. בליבו של פרק זה מצוי המתח בספרות התנאים בין הנטייה להשאיר את מצב העניינים כפי שהוא בעומדו בפני אי־ודאות, לבין השאיפה להציע את החלופה ההוגנת ביותר שבה מחיר הטעות הוא גם הקטן ביותר. הפרק השישי והאחרון של החיבור אינו מתמקד בתחום הלכתי מסוים, אלא בתופעת העמימות הייחודית שבה הבחנות בסיסיות של המשפט עומדות אל מול מציאות מורכבת המציבה התנגדות לבינריות של המושגים המשפטיים וההלכתיים. תופעות כאלה כמו "בין השמשות", שהפרק על עמימות וספק יתמקד בהן, משמשות כר פורה לאזורי ספק שההלכה התנאית פתחה והרחיבה. הניסיון להבין ולברר את הולדת הספק בספרות התנאים שהוא עניינו הרחב של החיבור אמור להכיל אפוא שתי נקודות מבט: האחת תתמודד עם שאלת עליית הספק בכללה, והאחרת תידרש למאפיינים הייחודיים הנוגעים לכל מרחב הלכתי שבו הספק מתעורר ומתפתח.

הטיפול בספקות הפך בתולדות ההלכה לאחד ממקצועות התורה המפותחים והמורכבים ביותר, ומהמאה השמונה עשרה ואילך הוא נעשה לזירה למדנית מובהקת, שבה ההישגים המושגיים של דרכי הלימוד המתפתחות והמשתנות באו לידי ביטוי מפואר.⁵ עניינו של חיבור זה הוא

5 ראו יהודה ברנדס, "חיים וחינוך בעולם של ספק: הרהורים בעקבות ספר שב שמעתא", אקדמות יט (תשס"ז), עמ' 143–164; מיכל טיקוצינסקי, "קונטרס

בבחינתה של נקודת הראשית המפתיעה והמורכבת של הספק בספרות התנאית. להתפתחויות המאוחרות והמרשימות של הטיפול בספקות אתייחס במקום שהן קשורות במישרין למקורות התנאיים שאבחנו, אולם כאמור מוקדו של הדיון שלי יהיה במשנה, בתוספתא ובמדרשי ההלכה, המהווים את השלב הראשוני שבו פותחו הנושאים הללו ושבו נוצקה השפה הייחודית לתחום הזה ונתכוננו המושגים הבסיסיים שכיוונו את ההתפתחויות העתידיות.

הספקות: מתודה, מגמה ומשמעות", שנתון המשפט העברי כה (תשס"ח), עמ' 44-1; נעם סמט, "קצות החושן": ראשית הלמדנות — מאפיינים ומגמות, עבודת דוקטורט, אוניברסיטת בן-גוריון תשע"ו, עמ' 71-108; שי וזנר, חשיבה משפטית בישיבות ליטא: עיונים במשנתו של הרב שמעון שקופ (ירושלים: הוצאת מאגנס, תשע"ו), עמ' 208-218; ודבריו הכלליים יותר של פנחס שיפמן, "הספק בהלכה ובמשפט", שנתון המשפט העברי א (תשל"ד), עמ' 328-352.

פרק ג

ספק טומאה: בין הקפדה להבדלה

[א]

ה עיסוק הנרחב של החכמים בספקות נגלה במלוא עוצמתו ההלכתית והמושגית בענייני טומאה וטהרה. ארבעה פרקי משנה מוקדשים במסכת טהרות להוראות הנוגעות למצבי אי־ודאות, ופרקים אלה שהינם מעין יחידה עצמאית של "הלכות ספקות"¹, כוללים הוראות להתמודדות עם ספקות טומאה העולים בחיי היום יום, בצידן של הוראות הנוגעות למצבי אי־ודאות מדומיינים שהחיים אינם מזמנים, המטופלים במשנה באותה מידה של קפדנות ורצינות.² לפרקים אלה במשנה, המשתרעים מאמצע פרק ג ועד לסוף פרק ו במסכת טהרות, מצטרפים פרקי תוספתא המוקדשים במלואם לספקות טומאה, כמו גם הלכות בודדות המתייחסות למצבי אי־ודאות הפזורות לרוב בליבם של נושאים שונים לאורך סדר טהרות כולו.³ ההבחנה המרכזית המעוצבת בפרקי המשנה המוקדשים

- 1 יאיר פורסטנברג כינה יחידה זאת "מסכת ספקות" בדיון שלו על מבנה מסכת טהרות. על כך ראו יאיר פורסטנברג, אכילה בטהרה בתקופת התנאים: מסכת טהרות והקשריה ההיסטוריים והתרבותיים, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור בפילוסופיה (האוניברסיטה העברית, ירושלים תשע"א), עמ' 65–66.
- 2 על מאפיין זה של המשנה ראו ישי רוזן־צבי, "מבוא למשנה", ספרות חז"ל הארץ־ישראלית: מבואות ומחקרים א, עורכים מנחם כהנא, ורד נעם, מנחם קיסטר, דוד רוזנטל (ירושלים: הוצאת ידי יצחק בן־צבי, תשע"ח), עמ' 60–63.
- 3 הטהרה במשנה ויחסה למקרא ולהלכה הקדומה על ההתפתחויות, המתחים והשינויים בספרות חז"ל עצמה, הוא נושא ענף וסבוך שנידון בהרחבה במחקר. בהתאם למטרת הספר בכללו פרק זה מתמקד במצבי ספק והוראות ספק בטהרה

לספקות טומאה קובעת מדיניות שונה ביחס לאי־ודאות ברשות היחיד לעומת רשות הרבים: ספק טומאה ברשות הרבים טהור וברשות היחיד טמא. להבחנה זאת, המכוננת את דפוסי ההתנהלות מול מצבי אי־ודאות בטומאה וטהרה, אין תקדים לא במקרא ולא בספרות בית שני. כמו כן למרות חשיבותה של ההבחנה בין רשות היחיד לרשות הרבים בהלכות שבת ובדיני הנזיקין לא נמצא לה תפקיד מקביל בעיצוב ההוראות בתחומים אחרים של מצבי אי־ודאות באיסורים, ביוחסין או בממונות. ייחודה של ההבחנה בין רשות היחיד לרשות הרבים בתחום הטהרות, הן ביחסה לדיני הטהרה והטומאה המפורטים במקרא ובספרות בית שני, הן בהשוואה להלכות הספקות בתחומים אחרים של ההלכה, דורשת הסבר. מה משמעותה של ההנחיה המבחינה בין רשות הרבים לרשות היחיד, וכיצד היא צמחה עם הולדת הדיון בספקות בטהרה וטומאה. מדוע האי־ודאות בתחום הטהרה והטומאה זכתה להוראת יסוד גדורה ושונה מתחומים אחרים בהלכה? וכמו כן, למרות ייחודיותה, האם ניתן לזהות בהבחנה המכוננת הזאת המשך להיגיון שהוביל את הוראות הספקות בתחום המקביל של איסורים בספרות התנאים?

ההבחנה בין רשות היחיד לרשות הרבים לענייני ספק טומאה נקבעת במשנה בצורה חדה: "ספק רשות היחיד טמא עד שיאמר לא נגעתי, ספק רשות הרבים טהור עד שיאמר נגעתי" (ו, ו). ההבדל בין הרשויות אינו נוגע רק למקרה של ספק שקול, אלא הוא רחב הרבה יותר. ברשות היחיד כל עוד יש ספק ואפילו קל, האדם טמא, אלא אם כן הוא יודע בוודאות שהוא לא נגע בטומאה. לעומת זאת ברשות הרבים הקביעה היא הפוכה, ולפיה אדם טהור כל עוד לא ידוע לו בוודאות שהוא נגע בטומאה.⁴ לפי אותו היגיון קובעת המשנה: "כל שאתה יכול לרבות ספקות וספק ספקות ברשות היחיד טמא, ברשות הרבים טהור. כיצד? ניכנס למבוי והטומאה בחצר, ספק ניכנס ספק לא ניכנס, טומאה בבית ספק ניכנס ספק לא

בלא לעסוק בהרחבה בנושא הטהרות בכללותו אלא באותם הקשרים שבהם קיימים קווים משיקים והשתמעויות רחבות בין דיני הספקות והלכות טהרה בכללן.

4 וראו הסיוג של הר"ש משאנץ בפירושו למשנה טהרות ו, ו.

ניכנס, ואפילו ניכנס ספק היתה שם ספק לא היתה שם, ואפילו היתה שם ספק שיש בה כשיעור ספק שאין בה, ואפילו שיש בה ספק טומאה ספק טהורה, ואפילו טומאה ספק נגע ספק לא נגע, ספיקו טמא" (ו, ד). ברשות היחיד מטמאים לא רק בספק שקול אלא גם במצבים שיש בהם מספר ספקות מצטברים ההופכים את ההסתברות של טומאה לנמוכה בהרבה מחמישים אחוז, מה שאין כן ברשות הרבים.

בתוספתא נשנה הפער בין רשות היחיד לרשות הרבים באמצעות תמונת ראי הפוכה, הקובעת מערכת שונה של הכרעות בכל אחת מהרשויות הנוגעת לאותו מצב עצמו: "תשעה שרצין וצפרדע אחד ברשות הרבים, ונגע באחד מהן ואין ידוע באיזה מהן נגע, ספיקו טהור. פירש אחד מהן לרשות היחיד, ספיקו טמא, לרשות הרבים, ספיקו טהור. ובנמצא, הולכין אחר הרוב. תשעה צפרדעים ושרץ אחד ברשות היחיד, ונגע באחד מהן ואין ידוע באי זה מהן נגע, ספיקו טמא. פירש אחד מהן לרשות היחיד, ספיקו טמא, לרשות הרבים, ספיקו טהור. ובנמצא, הולכין אחר הרוב" (ו, ב — נוסח כתב יד וינה). התוספתא מציבה ניגוד חריף בין רשות הרבים לרשות היחיד. ברשות הרבים אפילו אם בקבוצה מסוימת מצוי רוב איברים מטמאים (שרצים) ואיבר אחד טהור (צפרדע),⁵ מגע עם אחד מאיברי הקבוצה בלא שנודע מה היה טיבו אינו מטמא. ברשות הרבים לפיכך לא הולכים אחר הרוב לטמא ונשענים על האפשרות של אחת לעשר כדי לטהר מספק. הכרעה הפוכה נקבעת לאי־ודאות ברשות היחיד, שבה, גם אם רוב איברי הקבוצה הם טהורים, מגע עם אחד מאיברי הקבוצה מטמא מספק בגלל קיומו של מיעוט טמא. ברשות היחיד לא הולכים אחר הרוב לטהר, וברשות הרבים לא הולכים אחר הרוב לטמא. לא זאת בלבד, במקרה שאחד מאיברי הקבוצה פרש מהקבוצה ועבר מרשות לרשות, מעמדו משתנה בהתאם למעמד הרשות. דהיינו, איבר שפרש ברשות היחיד מקבוצת רוב טהורה ומיעוט טמאה, המגע בו ברשות היחיד מטמא מספק, אולם אם הוא עבר לרשות הרבים, הנוגע בו טהור.

5 הצפרדע אינה מטמאת משום שאינה מנויה ברשימת השרצים המטמאים המפורטת שהוזכרה בוויקרא יא, כט-ל.